

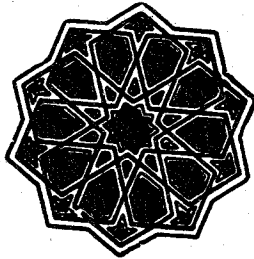

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVI

GAZZÂLÎ'NİN TASAVVUF EKOLLERİNE ETKİSİ VE GAZZÂLÎ'DEN SONRA ORTAYA ÇIKAN TARİKATLAR

*Ebu'l-Vefâ TAFTAZÂNÎ**
Çev: Dr. Mustafa AŞKAR**

GİRİŞ

Hicri VI. ve VII. asırlarda İslâm dünyasında gelişen felsefî tasavvuf anlayışının yanında, yine aynı asırlarda *Gazzâlî* sayesinde hız kazanan ve gelişen Sünnî tasavvuf anlayışı, tarikat erbabı şeyhlerin elinde, tüm İslâm dünyasında geniş bir yayılma ve gelişme gösterdi.

Gazzâlî'ye göre sufi tarikatlar, müridlerine mücahede yoluyla kötü sıfatlarını yoketmelerini, bu sıfatlarla olan alakalarını kesmelerini ve tamamen Allah'a yönelmelerini sağlayan müesseselerdir. Yine bu tarikatlar, sâlikî mânên temizler, tasfiye ve tezkiye yoluyla kalpleri Allah aşkına hazır hali getirir. Bunu da yaparken tarikat-şeyh, mürid-şeyh ilişkilerini, halvet kurallarını, açlık, seher, zikir, vs. gibi konularda geniş bir şekilde âdab ve sulûk kaideleri ortaya koyarlar.

Gazzâlî'nin tarikatın merhaleleri, riyâzât şekilleri ve amelî metodlar hakkındaki tasavvuru, kendisinden sonra gelen ve kendisini beğenen tarikat şeyhleri üzerinde büyük etki yapmıştır. Bu, onun tasavvufa ilmî metodlarla yaklaşımı ve tasavvufu Ehl-i Sünnet inancını bağdaştırmasından kaynaklanmaktadır. Bu şeyhlerin tasavvuf anlayışı genelde *Gazzâlî*'nin anlayışına paraleldir. Bundan sonra Sünnî tasavvuf anlayışında ilmî bir dönem başlamış ve günümüze kadar da gelmiştir. *Gazzâlî*'nin başlattığı bu dönem, tasavvuf tarihi açısından ilk klasik dönem kadar önem arz etmektedir. Çünkü bu yeni dönemde tasavvuf, müslümanların çoğunluğunun benimsemesiyle bir yaşam felsefesi haline gelmiş, tasavvufun kendi-

* *Ebu'l-Vefâ Taftazânî*, Kahire Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İslâm Felsefesi ve Tasavvufu Öğretim Üyesi iken 1994 yılı Haziran ayında vefat etmiştir. Bu makale müellifin, *Medhal ile't-Tasavvufi'l-İslâmî*, Kahire 1991 künyeli eserinin son bölümüdür. Eserde, *Tarikat Erbabının Tasavvuf Anlayışı* başlığıyla kaydedilen bu bölümü, yukarıda belirtilen başlıkla yayınlamayı uygun gördük.

** A.Ü. İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

ne özgü prensipleri ve özel merasim şekilleri ortaya çıkmaya başlamıştır. *Gazzâlî*'den önce farklı bölgelerde ortaya çıkan şeyhler, ondan sonra bir bütünlük ve iletişim içine girmişlerdir.

Tarikat kavramı, daha sonra gelen sufilerce belirli bir şeyhe intisab eden, sülûk konusunda bir takım kuralları kabul eden, zaviye ve tekkelerde cemaat hayatı veya belirli gün ve gecelerde periyodik olarak bir araya gelen, düzenli zikir ve ilim meclisleri tertipleyen sufilerden oluşan gruplara verilen bir ad olmuştur.

İslâm dünyasında, gerçekte hepsi tek bir amacı hedefledikleri halde tarikatlar kurucularının isimlerinden dolayı farklı şekilde adlandırılma gelmişlerdir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de tarikatlar arasında mevcut farklılıklar, sadece giyim, vird, zikir vs. gibi şekli uygulamalardadır. Bu durum aynen şuna benzer. Eğitimde amaçları, hedefleri aynı olduğu halde, bu hedefe ulaşmada öğrencilerine en uygun gördüğü kural ve metodları uygulayan eğitimcilerin farklılığı sebebiyle, değişik metodlar kullanan okullara benzerler. Gerçek şu ki; sufi tarikatların genel amacı, İslâmın istediği faziletlerden tevekkül, başkalarını sevmeye, huşû, sabır, iş ve sözde doğruluk gibi ahlâkî değerleri gerçekleştirmektir.

GAZZÂLÎ'DEN SONRA ORTAYA ÇIKAN BELLİ BAŞLI TASAVVUF EKOLLERİ (H. VI. ve VII. Yüzyıllar)

1- Sonradan gelen (*müteahhir*) tarikat¹ şeyhlerin büyüklerinden biri de *Kâdiriye Tarikatı*'nin kurucusu *Şeyh Abdulkâdir Geylânî*'dir. H. 470/1077/1078 yılında *Cilân*'da doğmuştur. 478/1085 yılında Bağdad'a gitmiştir. Hanbelî fıkım öğrenmiştir. Orada tasavvuf yoluna girmiş; 521/1127 yılında vaazlar vermeğe başlamış ve çok büyük bir şöhrete ulaşmıştır. İlim adamları gibi giyinirdi. Öğrencileri tarikatını *Yemen*, *Suriye*, *Mısır* gibi İslâm topraklarına yaymışlardı. Daha sonra bu tarikat *Hindistan*, *Türkiye* ve *Afrika*'da yayılmış², en meşhur tarikatlar arasına girmiştir. *Trimingham*'ın da tesbit ettiği gibi³, *Abdulkâdir Geylânî* günümüze kadar gelmiş eşi benzeri olmayan ve milyonların ilham kaynağı olmuş bir zattır. *Abdulkâdir Geylânî* 561/1166 yılında Bağdat'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir⁴. Tarikatı *Mısır*⁵, *Sudan*, *Asya* ve *Afrika* ülkelerinin pek çoğunda halen mevcut olup, çok yaygındır.

1. *Müteahhir tarikat* sözünden kastımız, Hicrî VI. asırdan sonra ortaya çıkmaya başlayan tarikatlardır. Biz bu terimi Hicrî III. asırda basit şekliyle ortaya çıkan müesseselermiş, Muhasibiye, Cüneydiye vb. gibi tarikatlardan ayırmak için kullandık.

2. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, ss. 40-44, s. 97, Oxford Un. Press 1971.

3. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 41.

4. Abdulkadir Geylânî'nin menâkıbı hakkında bir çok kitap yazılmıştır. Bazıları şunlardır: *Behçetü'l-Esrar*, Kahire 1304; Ayrıca hayatı için bak; *Abdurraûf el-Münâvî, el-Kevâkıbu'd-Dürrîyye*, c. II, ss. 88-89, (Tarihsiz); *Şa'rânî, et-Tabakatü'l-Kübra*, ss. 108-109, Kahire 1343.

5. Mısırdaki günümüzde Kadiriye tarikatının Kasımiye ve Faridiye adında iki kolu vardır. Bu konuda geniş bilgi için bak: *Ebu'l-Vefâ Taftazanî, et-Turuku's-Sufiyye fi Mısır*, s. 49, Kahire 1991. (Bu eserin büyük bir kısmı tarafımızdan dilimize kazandırıl-

Abdulkâdir Geylânî, tasavvufu, Kitap ve Sünnetle irtibatlandırması, usûl ve furu' açısından iyi bir fakih olması⁶ yönüyle *İmam Gazzâlî*'ye çok benzemektedir. Bunun içindir ki, *İbni Teymiyye* kendisinden övgüyle bahseder ve ondan şu sözleri nakleder: "...*Nefsîñ üzerinde kontrolünü devam ettirdikçe, Rabbin tarafından sevilirsin*"... Ahiret sevgisinin alâmeti dünyadan yüzçevirmek, Allah sevgisinin alâmeti, ondan başka herşeyden yüzçevirmektir⁸". O da *Gazzâlî* gibi, *Hallâc-ı Mansur*'un hatasını görüyor ve şöyle diyor: "*Hallac'ın ayağı tökezledi fakat kendi zamanında kimse Onun elinden tutmadı*"⁹".

*Seyh Ali İbnu'l-Heyfî*¹⁰ Onun tarikatındaki tasavvuf anlayışını şöyle tavsif ediyor: "*Onun tarikatı, Ubudiyyet makamında huzurlu bir şekilde tevhid üzerine yoğunlaşmaktır*"¹¹".

Bu konuda *Ady b. Müsafir*¹² Onun tarikatının özelliklerinden olarak şunu söyler: "*Onun tarikatı, kalb ve ruhun uyumuyla, müridin kaderin akışına boyun eğmesi, zahir ve batının kaynaşmasıyla, nefsin kötü sıfatlarından arınması ile*"¹³".

2- Aynı şekilde *Abdulkâdir Geylânî*'nin çağdaşı olan Iraklı şeyhlerin önde gelenlerinden, Rıfaiye Tarikatının kurcusu *Ahmed Rıfâî* de aynı asırda ortaya çıkmıştır. Arap kabilelerinden *Beni Rıfaa*'ya mensubtur. *Bataih* bölgesine yerleşip, hayatını orada sürdürdü, 578/1182 yılında vefat etti¹⁴. Etrafına bir çok mürid toplandı ve Rıfaiye veya Bataihiye¹⁵ adıyla anıl-geldiler. Bu tarikatta *Kadiriye* gibi geniş bir coğrafyada yayıldı. Günümüzde halen *Mısır*'da¹⁶ ve diğer İslâm ülkelerinde yaygındır. Bu tarikatı *Mısır*'a, öğrencisi, *İskenderiye*'de yaşamış, orada 570/1174 yılında vefat

mış olup *Mısır'da Süfi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları* adıyla A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisinin XXXV. cildinde yayımlanmıştır. ss. 535-552). (Çevirenin Notu).

6. Bu dipnot dizgi hatası olarak asıl metinde unutulmuştur (Ç.N.).

7. el-Münâvi, *el-Kevâkibu'd-Dürriyye*, s. 90.

8. a.g.e., s. 90.

9. Şa'rani, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, c. I, s. 108.

10. Iraklı sufilerdendir. *Abdulkadir Geylânî*'nin çağdaşıdır. Hicrî 564'de vefât etmiştir. Bkz. Şa'rani, *et-Tabâkatu'l-Kübrâ*, c. I, ss. 125-126.

11. Şa'rani, a.g.e., s. 110.

12. *Abdülkadir Geylânî* ile çağdaş olup, 577/1181'de vefat etmiştir. Bkz: Şa'rani, *et-Tabâkatu'l-Kübrâ*, c. I, s. 126.

13. a.g.e., s. 110.

14. Bkz. Şa'rani; *et-Tabâkatu'l-Kübrâ*, c. I, s. 121 vd; Yine hayatı ve menkıbelerini anlatan Ebu'l-Huda es-Sayyâdî'nin *Kılâdetü'l-Cevâhir*, Beyrut 1301 künyeli eserine bakınız.

15. Münâvi, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, c. II, s. 75.

16. Ebu'l-Vefâ Taftazanî, *et-Turuku's-Suftyiye fi Mısır*, s. 43.

etmiş *Ebu'l-Feth el-Vasitî*¹⁷ getirmiştir. *İbn-i Hallikan*, Ahmed er-Rıfâi'den şöyle bahseder: “O çok salih, fakih, Şafii mezhebinden bir zat idi¹⁸”. İmam Şa'rani onun tasavvufdaki yerine işaret ederek şöyle der; “Tarikat ilminde zirve bir şahıs olup, tarikat ehlinin hallerini açıklamış, makamlarda karşılaştıkları problemleri çözmüş, bir çok insan sohbetlerinden istifade etmiş ve kendisine sayılamayacak kadar kimse mürid olmuştur¹⁹”.

Ahmed Rifâi'nin, Şa'rani'nin²⁰ kaydettiği gibi tasavvufa dair bir çok sözü vardır. Zühhd konusunda şöyle der: “Hallerin esası ve yüce mertebelerin temeli zühddür. Allah'a tevekkül edenlerin, Allah'dan razı olanların, Allah'a yönelenlerin ilk adımı zühddür, kim ki zühhd konusunda temelini sağlamlaştırmaz ise, ondan sonraki hiç bir şeyi sıhhatli olmaz²¹”.

Ma'rifet konusunda şöyle der: “Müşahade, ilme'l-yakin ve Hakka'l-Yakîn ile mukayyed kurb (yakınlık) anlamına gelen bir huzurdur²²”. Ve yine; “Sevgi dili kişiyi Allah'a karşı teslimiyete, marifet dili ise fenâ ve mahviyyete ulaştırır²³”.

İbn Hallikan, O'nun ilahî sevgi konusunda söylediği beyitleri zikreder. Orada şeyh şöyle söyler²⁴;

Gece olunca, kalbim seni anmaktan aşkla dolar,
Gerdanlı güvencinin kuğurdadığı gibi kuğurdarım.
Başımdaki bulutlar üzüntü ve keder yağdırmada,
Altında hüznün okyanusları coşmaktadır”.

3- Hicrî VI. ve VII. yüzyıllarda ortaya çıkan tarikatlardan, biri de Sühreverdiye Tarikatıdır. Bu tarikatın kurucusu *Şehabeddin Ebu Hafs Ömer* ve amcası *Ebu'n-Necîb es-Sühreverdi* ö.563/1168²⁵ dir. *Avârifü'l-Maârif* adlı bu tarikatın adab ve erkanını içeren eserin yazarı *Şehabettin Ebu Hafs es-Sühreverdi*'dir. Tarikatın esas kurucusu sayılan genellikle bu zâttır. O kendi döneminde sadece öğrencilerine değil, bütün tarikat şeyhlerine etki etmiş büyük bir muallimdir. Sühreverdi kendi alanında çok meşhur idi. Kendisinden, İranlı şair *Sâdî Şirâzî* çok etkilenmiştir²⁶.

17. Hayatı için bkz. Şa'rani, *Tabakât*, s. 176.

18. *İbn Hallikân*, *Vefeyâtü'l-A'yan*, c. I, s. 68.

19. Şa'rani, a.g.e., c. I, s. 121.

20. Şa'rani, *Tabakât*, c. I, s. 121.

21. Aynı yer.

22. Aynı yer.

23. Şa'rani, *Tabakât*, c. I, s. 12.

24. *İbn Hallikan*, *Vefâyât*, c. I, s. 68.

25. Hayatı ve bazı tasavvufi görüşleri için bkz. Şa'rani, *Tabakât*, c. I, ss. 120-121; *İbn Hallikan*, *Vefâyât*, c. I, s. 376.

26. Trimingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 38.

Suhreverdi yukarda adını verdiğimiz eserinde halvet, sema', rabîta gibi riyâzet uygulamalarının yanında, marifet, haller, makamlar gibi bir çok tasavvufî konuyu ele alır.

4- Hicrî VI. ve VII. asırlarda sufî tarikatlar sadece doğuda değil, batıda da* aynı şekilde ortaya çıkmış ve yayılmışlardır. Bunlardan biri de, *Şâzelîye Tarikatıdır*. Bu tarikat batıda ortaya çıkmış ve sonra Mısır'a gelmiştir. Oradan da diğer İslâm bölgelerine yayılmıştır.

Bu tarikat, aslı Tunus'un Şâzele kasabasında doğan *Ebu'l-Hasen eş-Şâzelî*'ye nisbet edilir. Şeyh, daha sonra öğrenci ve müridlerinden bir grupla Mısır'a gelip yerleşmiş, *İskenderiye*'yi vatan edinmiştir. Bu olay, yaklaşık 624/1244 m. yılında gerçekleşmiştir. Sonra İskenderiye'de aynı adla meşhur tasavvuf ekolünü oluşturdular. Onunla birlikte Mısır'a gelenlerden biri de hayatında ve kendisinden sonra tarikatın sorumluluklarını üstlenen *Şeyh Ebu'l-Abbâs el-Mürsî*'dir. O bu görevi vefat ettiği 686/1287 m. yılına kadar sürdürmüştür. Kendisinden sonra da talebeleri arasında temayüz edenlerden *İbn Ataullah İskenderî* bu görevi yürütmüştür²⁷.

Şâzelîye tarikatının esaslarını oluşturan *Şâzelî*, *Ebu'l-Abbâs el-Mürsî* ve *İbn-i Ataullah*'ın tasavvuf anlayışları, İbn-i Arabî ekolü cereyanından ve onun görüşü *vahdet-i vücûd*'dan uzak idi. Onlardan hiçbiri bu konuda bir görüş beyan etmemişler.

¹Onlar, kanaatımızca *İbn-i Arabî*'nin görüşlerine ne kadar uzaksa, *Gazzâlî*'nin Kur'an ve Sünnete dayalı²⁸ tasavvuf anlayışına da o kadar yakın ve bir o kadar da etkilenmişlerdir.

Bizim burada, onların yanında *Gazzâlî*'nin değerini anlamamız için, *İbn Ataullah el-İskenderî*'nin *Letâifu'l-Minen* adlı eserinde *Şâzelî* ve *Mürsî*'den rivâyet ettiği bazı cümleleri aktarmamız yeterli olur sanırız. Onlar *Gazzâlî*'yi takdir etmekle kalmıyorlar, bilakis müridlerini ona uymaya ve onun yolunu izlemeye çağırıyorlardı.

Şâzelî müridlerine *Gazzâlî* hakkında şöyle diyordu: "Allah'tan bir şey isteyeceğiniz zaman, İmam Ebu Muhammed Gazzâlî ile tevessül ediniz"²⁹. Yine müridlerine nasihatla; "*Gazzâlî*'nin *İhya* adlı eseri sana ilim,

* Müellif burada batı kelimesiyle İslam coğrafyasının batı kısmında yer alan Fas, Tunus bölgelerini kastetmektedir (Ç.N.)

27. Biz bu zatın hayatı, tarikatı hakkında ayrıntılı şekilde Yüksek Lisans tez konusu olarak *İbnü Ataullah el-İskenderî ve Tasavvufu* başlığıyla çalıştık. Bkz. Ebu'l-Vefâ Taf-tazanî, *İbnü Ataullah el-İskenderî ve Tasavvufu*, İkinci Baskı, Kahire 1969.

28. Şa'rani, *Tabakâr*'ında Şâzelî'nin bir müridine söylediği şu sözü zikreder: "Keşfin, Kur'an ve Sünnetle çeliştiği vakit, keşfi terket, Kur'an ve Sünnete sarıl ve kendi Allah bana Kur'an ve Sünnetle bildirdiği konuların doğruluğu hakkında teminat verdi, keşf konusunda vermedi diyerek ikna et..." c. II, s. 4.

29. İbn Ataullah el-İskenderî, *Letâifu'l-Minen*, s. 62, Kahire 1322.

Ebu Talib el-Mekki'nin Kûtul-Kulûb'u nur verir" derdi³⁰. *Ebu'l-Abbas el-Mursî, Gazzâlî*'den bahisle şöyle derdi: "Biz O'nun yüce siddikiyet makamında olduğuna şehadet ederiz"³¹.

İbn Ataullah'da şeyhi *Şâzelî*'ye uyarak eserlerinin bir çok yerinde övgüyle *Gazzâlî*'den bahseder ve tasavvuf anlayışında bazan ondan etkilendiğini hissettirir.

Şâzelîye Tarikatının prensipleri şu beş maddede özetlenebilir. 1. Gizli ve alenen Allah'tan çekinmek (takva), 2. Fi'ili ve kavli sünnete uymak, 3. Gizli ve alenen halktan yüzçevirip, Allah'a yönelmek, 4. Verdiklerine az veya çok demeden Allah'tan razı olmak, 5. Bollukta ve darlıkta Allah'a yönelmek³².

Bu tarikatın en önemli prensiplerinden ve tarikatın tamamıyla üzerine temellendirildiği anlayışlarından biri de, tedbirin ıskâtı meselesidir³³. Bu aynı zamanda, *İbn Ataullah*'ın derinlik getirdiği ve tasavvufa tam bir anlayış olarak kazandırdığı bir prensiptir³⁴.

Gerek *Şâzelî*, gerekse öğrencisi *Mürsî* tasavvufa ait hiçbir yazılı eser bırakmadılar. Her ikisinin de bıraktığı, tasavvuf konusunda söyledikleri sözler, bir takım dua ve hizipler olmuştur. Her ikisinin hayat hikayelerini, dualarını, vasiyetlerini, sözlerini toplayan ilk kimse *İbn Ataullah el-İskenderî* olmuştur. O, *Şâzelî* Tarikat kültürünün muhafazasını sağlamıştır. O olmasaydı bu kültür kaybolur giderdi. Bunun yanında tarikatın adabını açıklayan ve tanımlayan geniş eserler te'lif eden ve kendinden sonrakiler için tarikatın usullerini bu şekilde aktaran ilk kimse, yine *İbn Ataullah*'tır³⁵.

Şâzelî Tarikatının, İslâm âleminde etkisi oldukça büyüktür. Her tarafta yayılmış, Endülüs'e kadar ulaşmıştır. H. VII. asırda Endülüs'teki en önemli temsilcisi *el-Hikemu'l-Ataiyye şârihi*³⁶ *İbn İbâd er-Randî* (vefatı 790/1388)'dir. Bu tarikat, doğuda Malay adalarına kadar gitmiş, kuzey-batı Afrikada yayılmış ve halen Mısır³⁷'de ve Arap ülkelerinin bir çoğunda varlığını sürdürmektedir.

30. a.g.e., s. 62.

31. a.g.e., s. 62.

32. Ebu'l-Vefâ Taftazanî, *İbnu Ataullah el-İskenderî ve Tasavvufu*, s. 59.

33. Burada tedbirden maksat işlerin sonucunu gözetmek demektir. Bu sadece Allah'ın yapacağı bir iştir. İnsana düşen şu anda işini tam olarak yapmak, gelecekte sonucun ne olacağı ile ilgilenmemektedir.

34. Ebu'l-Vefâ Taftazanî, *İbnu Ataullah el-İskenderî ve Tasavvufu*, s. 59.

35. Aynı yer.

36. Bu şahısla ilgili olarak şu adla uzun bir açıklama yaptık; *İbn İbâd er-Randî Hayatı ve Mûellefâtı*, İslami İlimler Enstitüsü Gazetesi, c. 6, 1-2, Madrid 1960.

37. Şâzelîye Tarikatının Mısır'daki kolları şunlardır: Kasımiye, Medeniye, Selâmiye, Handüşîye, Kavukîye, Feydiye, İdrisiye, Cevheriye, Vefâiye, Azmiye, Hamidiye, Muhammediye, Faysiye, Haşimiye. bkz. Ebu'l-Vefâ Taftazanî, *et-Turuku's-Sufiyye fi Mısır*, s. 73.

5- Yine Şâzelîye ile çağdaş, Mısır'da ortaya çıkan tarikatlardan biri de *Ahmediye* Tarikatıdır. Bu tarikat *Seyyid Ahmed Bedevî* ö. 675/1276 tarafından kurulmuştur. *Ahmed Bedevi*, Mağrib'den Mekke'ye göçetmiş, sonra da oradan Mısır'a gelip yerleşmiş ve 634/1237 yılına kadar orada ikamet etmiştir. Mısır'da Tanta'da oturmuş ve insanları Allah yoluna çağırmıştır³⁸. Vefât ettiği zaman tarikatın idaresini öğrencisi *Abdu'lâl el-Ensâri* (ö. 733/1333)'ye bırakmıştır.

Seyyid Ahmed Bedevî'nin tarikatı kitap ve sünnete dayanmaktadır. Bunun içindir ki: “Bizim tarikatımız, kitap, sünnet, sıdk, safâ, vefâ-karlık, eziyetlere tahammül ve ahdlere bağlılık üzerine kurulmuştur” der.

Yine O, “Sizin ahlâkı en güzel olanınız, iman olarak da en güçlü olanınızdır; Allah'ı uyanık bir kalple zikrediniz, gafletten sakınınız. Çünkü gaflet kalpte kasvet meydana getirir” buyurur.

Şu sözler onun öğrencilerine söylediği en güzel sözlerdendir. “Kimin ilmi yoksa, onun dünyada da, ahirette de kıymeti yoktur. Kimin de hilim sıfatı yoksa, ilmi ona fayda vermez. Kimin cömertliği yoksa onun malından nasibi yok demektir. Kimin Allah'ın yarattıklarına acıması yoksa, Allah'ın o kimseye şefaati yoktur. Kimin sabrı yoksa, onun işlerinde selamet yoktur. Kimin takvası yoksa, onun Allah katında değeri yoktur. Kim de bu niteliklerin hiçbiri yoksa, onun cennette yeri yoktur³⁹”.

Aynı şekilde, *Ahmed Bedevî* de diğer tarikat şeyhlerinin izlediği ahlakî çizgiyi izledi. Tarikatı Mısır'da yayıldı ve günümüze kadar da geldi⁴⁰. Dairatu'l-Ma'rifî'l-İslamiyye'ye *Ahmed Bedevî* maddesini yazan *Vollers*, şeyhten şöyle bahseder; “O, Mısır velîlerinin en büyüğü ve O'nun kabri asırlardan beri en çok ziyaret edilen yerlerden biridir⁴¹”.

6- Mısır'da *Ahmediye* ile aynı asırda ortaya çıkan tarikatlardan biri de *Berhâmiye* Tarikatıdır. Bu tarikatı *Şeyh İbrahim el-Desûki el-Kuraşî* (ö. 676/1277) kurmuştur. Şeyh, Mısır asıllı olup, Desuk'ta vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir. *Şa'rani* *Tabakât*'ında onun hayatından bahisle geniş bir yer ayırır⁴². Tarikatı, Mısır⁴³ ve Mısır'ın dışında Suriye, Hicaz, Yemen ve Hadramut'ta yayılmıştır⁴⁴.

38. Hayatı için bkz. *Şa'rani*, *Tabakât*, c. I, s. 157 vd.

39. Şeyhin menkıbeleri ve görüşleri için bkz. Abdussamed Zeynü'ddin, *el-Cevâhiru's-Seniyye fi Kerâmeti'l-Ahmediyye* (tarihsiz).

40. Bedeviyyeden bir çok tarikat kolu türemiş, onlardan bir kısım büyük şubeler olarak gelişmiştir: *Murâzika*, *Kenâsiye*, *İmbabiye*, *Münâfiye*, *Selâmiye* bunlardandır. Bazıları da küçük şubeler olarak adlandırılır ki, *Halebiye*, *Şa'biye*, *Tıkyaniye*, *Hamudiye*, *Zahidiye* bunlardandır. Günümüzde Mısır Arap Cumhuriyetinde halen bu kollar vardır. Bkz. *et-Turuku's-Sufiyye fi Mısır*, s. 73, Kahire 1991.

41. *Vollers*, İA “*Ahmed Bedevi*” Maddesi.

42. *Şa'rani*, *Tabakât*, c. I, ss. 143-158.

43. Bu tarikattan, *Şehâviye*, *Şemûbiye*, *Şaidiye* kolları türemiştir.

44. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 36.

Diğer tarikat şeyhleri gibi, Desûkî'de tasavvufta şeriatın esaslarına uymanın zorunluluğunu vurgular. Bu konuda şöyle der: "*Şeriat asıldır, hakikat fer'dir. Şeriat, meşru kılınan tüm ilimleri, hakikat tüm gizli ilimleri kapsar. Tüm manevi makamlar da her ikisinin içindedir*"⁴⁵.

7- O dönemde arab dünyasının dışında bir çok sufi tarikat ortaya çıkmıştır. Bunların hepsini burada zikretmemiz mümkün değildir. Yine Fars bölgesinde H. VI. ve VII. asırlarda bazı tarikatlar zuhur etmiştir. Bunlardan biri de, *Şeyh Necmeddin Kübrâ* (ö.616/1219)'ya nisbet edilen *Kübrevîye*⁴⁶ Tarikatıdır. Ferideddin Attar'da bu tarikata mensub idi. Devam eden asırlarda bu tarikattan kollar çoğaldı. Türkistan'da *Ahmed Yesevî* (ö. 562/1167)'nin kurduğu *Yeseviye Tarikatı* o dönemde ortaya çıkan tarikatların en önemlilerindendir. Bu tarikat, Trimmingham'ın da dediği gibi⁴⁷ Türkler'in İslâm'a girmelerinde önemli rol oynamıştır. Bu arada Orta Asya'da *Çiştîye* tarikatı ortaya çıkmıştır. Kurucusu *Muiniddin Hasan Çiştî*'dir. Sicistan'da yaklaşık 318/930 yılında doğmuş, 623/1226 yılında vefat etmiştir. Bu tarikat özellikle Hindistan yöresinde etkili olmuştur.

8- İslam dünyasında devam eden asırlarda tarikatlar ortaya çıkmaya ve yayılmaya devam etmiştir. H. VIII. asırda *Bahaeddin Nakşibendî* (ö. 791/1389) kurduğu *Nakşibendîye* Tarikatı ortaya çıkmıştır. Bu tarikat bir çok İslâm ülkesinde yayılmıştır⁴⁸. Yine Fars asıllı⁴⁹ *Halvetiye* Tarikatı ortaya çıkmış ve Mısır'da Mustafa Kemalettin el-Bekrî (ö. 1162/1749) tarafından yayılmıştır. Bu tarikatın silsilesinde *Suhreverdiye* Tarikatının kurucusu *Ebu'n-Necib es-Suhreverdi*'de yer alır. Bu tarikat Mısır'da oldukça yaygındır⁵⁰. Yine *Hacı Bektaş-ı Veli* (ö. 738/1338)'nin kurduğu ve *Yesevîliğin* bir kolu olan⁵¹ *Bektaşîye* Tarikatını zikredebiliriz. Bunun yanında *Celaeddin er-Rûmî*'nin kurmuş olduğu *Mevlevîye* Tarikatı da oldukça yaygındır. Bu tarikatın müridleri, zikir meclislerinde mûsikiyi kul-

45. Şa'rani, *Tabakât*, c. I, s. 144.

46. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, ss. 55-58.

47. Aynı yer.

48. Aynı yer. Ayrıca müellifin tahkik ettiği ve *et-Turuku's-Sufiyye fi Mısır* adlı eserin sonunda bulunan *Kitabu't-Turuku's-Sufiyye* adlı esere bakınız, s. 76.

49. Müellif her ne kadar Fars asıllı diyorsa da bu tarikat kurucularından itibaren sonuna kadar silsilesinde Türk mutasavvıfların yer aldığı bir Türk tarikatıdır. Bkz. Harîrî-zade, *Tibyânü Vesâilil-Hakaik*, fî Beyânî Selâsili't-Terâik, Süleymaniye Ktb (İbrahim Efendi Bol.), no: 430, vv. 343b-346a; Sadık Vîcdanî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyyeden Halvetiyye*, ss. 4-7, 1338-1341 İstanbul; Öztürk, Y. Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatlar*, s. 159, İstanbul 1988 (Sidre Yayıncılık), (Ç. N.).

50. Ebu'l-Vefâ Taftazânî, *Kitabu't-Turuku's-Sufiyye fi Mısır*, ss. 82-84. Günümüzde Mısır'da Halvetiye'nin şu şubeleri vardır; *Semâniye*, *Dayfiye*, *Sibâiye*, *Haddadiye*, *Habibiye*, *Mervâniye*, *Müslimiye*, *Heraviye*, *Muslihiye*, *Guneymiyye* (Bu son Halvetilik kolu, bu makalenin müellifi Ebu'l-Vefâ Taftazânî'nin kendi kurup devam ettirdiği bir tarikat idi. Şeyh vefat ettiği Haziran 1994'e kadar hem bu tarikatın hem de Mısır'daki tüm tarikatlardan sorumlusu idi (Ç.N.).

51. Trimmingham, a.g.e. s. 81.

lanırlar. Bu sebeple bu tarikatın dervişleri günümüzde Avrupalılar tarafından *whirling dervishes* (dönen dervişler)⁵² olarak bilinirler.

SONUÇ

Bu şekilde sufi tarikatlar, İslam dünyasında ortaya çıkmış ve geniş bir alana yayılmışlardır⁵³. Bu tarikatlardan bir kısmı hâla günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedirler. Ancak son asırlarda, özellikle Osmanlılar döneminden sonra gerilemeye başlamışlar, orjinal eserler yerine, önceki sufilerin yazdığı tasavvufî eserlere şerh ve ek yazmakla yetinmişlerdir. Neticede bu tarikatların müntesipleri yavaş yavaş şekil ve merasime boğılmaya başlamışlardır. Tasavvufun esas özünden uzaklaşmışlar, bir çoğu daha önceki şeyhlerin itibar etmedikleri menkabe ve kerametleri konuşmaya dalmışlar, bir takım evham ve abartmalar içinde kaybolup gitmişlerdir. Bunun içindir ki, son asırlardaki tarikatlar ve sufi anlayış, Muhammed Abdulvehhab ve takipçilerinin şiddetli tenkid ve eleştirilerine hedef olmuştur.

Diğer taraftan *Kadiriye*, *Şâzelîye*, *Ticaniye* gibi tarikatların günümüzdeki faaliyetleri de unutulmamalıdır. Bu tarikatların müridleri İslâmı yayma çalışmaları yapmışlar ve özellikle Afrika'da başarılı olmuşlardır. *Coppolani*'nin de ifade ettiği gibi, dervişler bunu başarmak için bazen tüccar kılığında, bazen de misyoner şeklinde çalışmış, fetişist Afrika kabilelerini İslâmlaştırmışlardır. Bu dervişler Kuzey Afrika'dan, Sudan'ın en uzak bölgelerine kadar geniş bir coğrafyada yeni tekke ve zâviyeler bina etmişler, tasavvuf kanalıyla İslâm'ı yaymışlardır⁵⁴.

Şüphesiz ki, tarikatların, ruhu ve ahlakı güzelleştirmedeki metodları oldukça etkin ve güçlüdür. Çünkü onlar temelde insanın iç dünyasına yönelmektedirler. *Üstad Muhammed Abduh*, tasavvufun eğitim, dini ve içtimâî ıslah konusundaki etkin metodunun farkındaydı. Bir gün *Reşid Rıza*'ya şöyle demişti: “Eğer bir gün *Ezher*'in ıslahından ümidini kesersem, on tane ilim talebesi seçip, *Ayn-ı Şems*'te özel bir yerde onları tasavvuf terbiyesine göre eğitmeyi düşünüyorum”. Aynı düşüncüyü *Cemaleddin Efgâni* ile birlikte Paris'de *Urvetu'l-Vuskâ* dergisini çıkarırlarken ona da önermişti. *Reşid Rıza* bunun üzerine sonradan şöyle derdi; “*Üstadu'l-İmam* (Muhammed Abduh) bu planını düşündüğü şekilde gerçekleştirebilseydi, yapmış olduğu en faydalı iş olurdu⁵⁵”.

52. a.g.e., s. 62.

53. Massignon İslam Ansiklopedisine yazdığı *Tarikat* maddesinde kabare bir sayıda tarikatlardan bahseder. Ayrıca günümüzdeki ve özellikle Kuzey Afrika'daki tarikatlardan bahseden şu çalışma oldukça önemlidir; Octave Depont-Xavier Coppolani, *Les Confréries Religieuses Musulmanes*, Alger 1897; kanaatimizce Trimmingham'ın 1971 Londra'da basılan *The Sufi Orders in Islam* adlı eseri de tarikatları ele alan en geniş çalışmalardan biridir.

54. Şekip Arslan'ın, Studart'ın *Hâdiru'l-Âlemi'l-İslâmî*, c. II, s. 392, Kahire 1353 adlı kitabına yazdığı yorumlara bakınız.

55. Muhammed Reşid Rıza, *Tarihu'l-Üstâdu'l-İmâm*, c. I, s. 130, Kahire 1931.